

НЕЛА МИЋОВИЋ

НОВА ИСТРАЖИВАЊА ЈУГОИСТОЧНЕ НЕКРОПОЛЕ АНТИЧКОГ СИНГИДУНУМА

Историјат истраживања

Почетак развоја археологије на нашим просторима уско је везан за откриће античких гробова на територији Београда 1882. године, када су, приликом изградње споменика кнезу Михаилу Обреновићу III, откривени гробови облика бунара. Мада нису спроведена археолошка ископавања, чињеница да је налаз подробно разматран у чланку посвећеном овој врсти сахрањивања, можемо 1882. годину сматрамо почетком рада на истраживању античких некропола Сингидунума. Поред овог ексклузивног налаза, интересовању тадашње стручне јавности за антику на нашим просторима, погодовали су и формирање Српског археолошког друштва 1883. године и почетак излажења часописа *Старинар*, 1884. године, као и откриће неколико гробница од опека, надгробних стела и других камених споменика на подручју града Београда.¹

Налази саркофага с натписом у Кондиној улици, саркофага са угла Македонске и Нушићеве улице, саркофага и гроба од опека са простора Булевара краља Александра, оловног саркофага и већег броја предмета током изградње телефонске централе (зграда „Телекома“) 1907. године, подаци о оловном и каменом саркофагу који су откривени приликом градње парламента (данас Дом Народне скупштине), потврдили су сазнања о постојању југоисточне некрополе Сингидунума.

Период после Првог светског рата, када је почела обнова Београда, означио је наставак започетих истраживања некропола античког Сингидунума. Тако су 1924. године откривени камени саркофаг код савезне скупштине и оловни саркофаг у Пожаревачкој улици.

Периоду између Првог и Другог светског рата припадају налази гробова откривени током изградње цркве св. Марка и радова у Дечанској и Македонској улици. Ови налази још једном потврђују да је на овом простору сахрањивање у антици било врло учестало.

Обимнија истраживања југоисточне некрополе античког Сингидунума везана су за заштитна ископавања у раздобљу изградње Београда после Другог светског рата. Већ 1948. године објављен је налаз три гроба из Булевара револуције (данас Булевара краља Александра), а 1949. године објављено је више гробница с подручја Таковске, Влајковићеве и Мајке Јевросиме.

Прву хронологију античких гробова урадила је тих година Драга Гарашанин, руководећи се свим објављеним резултатима. Она је гробове бунаре са Трга Републике навела као најстарије, средњем периоду припадао је највећи број саркофага и гробова датованих у период II–III века, а најмлађем периоду припадали су гробови грађени од секундарно употребљених надгробних стела. Према тој ауторки, некропола се ширила дуж пута Сингидунум–Виминацијум, почев од данашњег Трга Републике, тј. споменика кнезу Михаилу III, па према Булевару краља Александра, те је у одређеном тренутку усмерена натраг, када су уништени старији гробови да би се направио простор за нова ископавања.

У извештају о раду Музеја града Београда за 1957. годину В. Кондић је објавио налаз слободно укопаних скелета и гробница од опека са простора између тада Савезне скупштине и Влајковићеве улице. Овом периоду припада и налаз гробова са угла Крунске и Кнеза Милоша, који су, нажалост, били уништени, као и остаци оловног саркофага у којем се налазио фрагментовани жижак.²

Са оснивањем Завода за заштиту споменика културе града Београда почиње нова етапа у истраживању некропола античког Сингидунума. Већ 1962/1963. године обављена су заштитна ископавања у Влајковићевој, Косовској и Кондиној улици и откривена су четири камена саркофага, један гроб од опека и две гробнице од камених блокова.

Седамдесетих година XX века спроведена су заштитна ископавања на простору Мајке Јевросиме бр. 28, где су констатоване две гробнице од камених плоча и секундарно употребљених надгробних стела и једна гробница од опека, које је М. Поповић датовао у III век на основу налаза новца. Године 1972. у склопу заштитних ископавања на простору Ташмајдана и угла улица Кнеза Милоша и Пролетерских бригада (Крунска), констатована су четири гроба од опека, од којих су два била девастирани. За гробове са локалитета Ташмајдан, М. Поповић сматра да припадају југоисточној некрополи, а остали чине независну мању целину која се формирала у близини некрополе.³

Приликом извођења радова на топлофикацији Београда 1989–1990. године спроведена су заштитна археолошка ископавања у улицама: Палмотићевој, Влајковићевој, Косовској, Ђуре Салаја, Архиепископа

Данила, Светозара Марковића, Генерала Жданова (Ресавска), Лазаревићевој и у парку Ташмајдан. Откривена су 93 гроба, од тога 61 с кремираним и 32 са инхумираним покојницима. Тада је добијено много више података о правцу простирања југоисточне некрополе, као и о типовима сахрањивања.⁴

Заштитним ископавањима на простору североисточне стране Савезне скупштине, спроведеним 1993. године, откривено је 12 гробова и то седам са остацима спаљених покојника и пет са остацима инхумираних покојника. На основу покретног археолошког материјала, утврђено је да је реч о сахрањивањима крајем II и у првој половини III века.

Најобимнији рад о некрополама Сингидунума сачинио је С. Поп-Лазич 2002. године (*Некрополе римског Сингидунума*, Singidvnm, 3), у којем је на једном месту, кроз каталог гробних налаза, синтетисао све досадашње радове и истраживања некропола Сингидунума. Гробне целине које је Поп-Лазич навео, почињу редним бројем 94 (радовима на потезу Косовска – Палмотићева – парк Ташмајдан откривена су 93 гроба) и завршавају се бројем 270 (G-270). Хронолошки су поређане по години открића и за сваку је наведена прецизна локација у оквиру данашњег Београда, с називима улица из времена када је гроб откривен. Настављајући истраживања и други истраживачи користе овај рад као основу за проучавање некропола Сингидунума, па и даљи редни бројеви гробних целина представљају наставак наведених.

Када се градила подземна гаража на платоу испред Скупштине града Београда, у периоду од марта до августа 2003. године, спроведена су заштитна археолошка истраживања и то на простору између улице Драгослава Јовановића, Булевара краља Александра и Пионирског парка.⁵ Тада је откривено 15 античких гробова (G-271 до G-285), затим дно саркофага делимично очуваних бочних страна, а нађена су и четири слободно укопана скелета који нису ближе хронолошки опредељени.

Великој групи гробова око Савезне скупштине припадају и налази 15 гробова са локалитета Подземна гаража. Они су део југоисточне некрополе и према покретном археолошком материјалу датовани су у крај III и прву половину IV века.

Друга група, коју чине четири гроба од опека, формирана је у делу Пионирског парка према Старом двору. Према налазима, сматра се да је с краја III и почетка IV века. Она не припада југоисточној некрополи, већ чини једну мању целину, везану за групу гробова са угла улица Кнеза Милоша и Крунске, која је откривена седамдесетих година XX века.

Нажалост, немамо довољно елемената за ближе датовање саркофага, који је секундарно искоришћен у изградњи темеља једне од помоћних зграда Старог

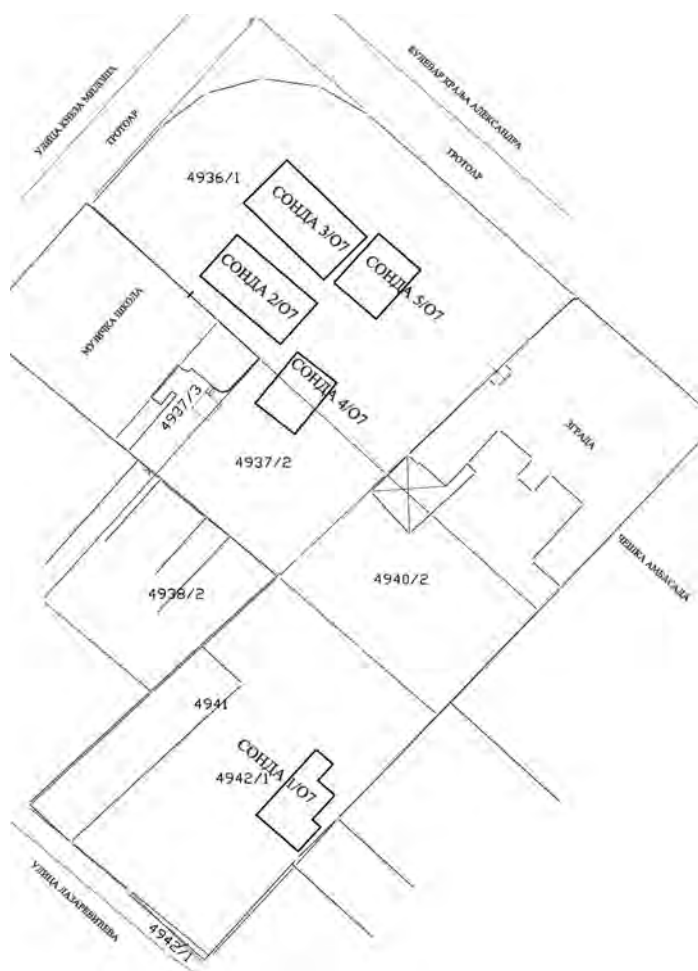
двора. Приметно је да је на очуваном делу једне од бочних обрађених страна, видљив остатак мотива такозване норичко-панонске волуте, док простор десно од натписног поља ка ивици није био обрађен.⁶ Такође, не можемо утврдити да ли припада југоисточној некрополи или мањој групи гробова нађених ближе Старом двору.

Нова истраживања

Заштитна археолошка ископавања на локалитету „Три листа дувана“, који се у целини налази у оквиру заштићене зоне цивилног насеља и некрополе античког Сингидунума, обављена су у периоду од августа до октобра 2007. године. Инвеститор радова био је „Три листа дувана“ д.о.о. а извођач грађевинских радова фирма „Novkol“ из Београда.⁷

Отворено је укупно пет археолошких сонди димензија 6x4 m, 6x5m, 10x5 m и истражена је површина од 200 m². Просечна дубина сонди је око 1,70 m (Сл. 1).

Сл. 1. Ситуациони план локалитета „Три листа дувана“, цртала О. Милић

У стратиграфији локалитета издвајају се следећи културни слојеви: савремени, слој XVIII–XIX века и антички. Одређене делове појединих сонди није било могуће у потпуности истражити, јер су културни слојеви уништени укопавањем инфраструктуре XIX и XX века, канализационим и водоводним цевима, електричним и телефонским инсталацијама, септичким јамама, или су објекти XX века оштетили културни слој до слоја здравице.

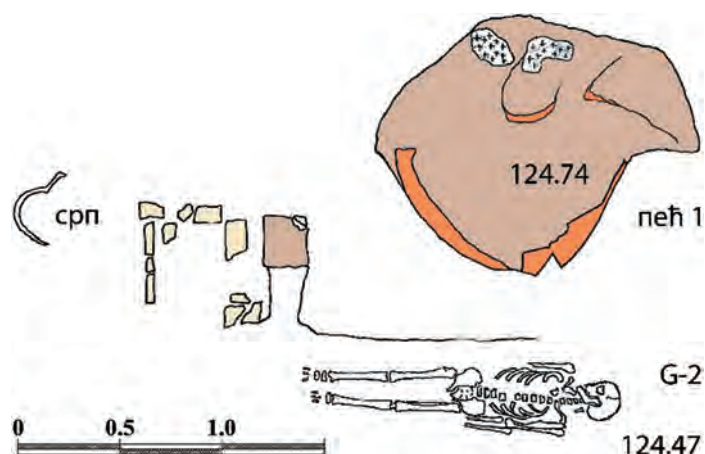
Испод савременог слоја наишло се на остатке подрума и степеништа кафане „Три листа дувана“ која је срушена осамдесетих година XX века.

Остаци једног каменог зида, висине 1,20 m, ширине 0,80 m и дужине 5,90 m, који се под правим углом наставља према Булевару, а непосредно уз подрум кафане, припадају објекту који је изграђен пре подизања кафане, а уједно и културном слоју који обухвата период с краја XVIII и почетка XIX века. Међутим, укопавањем канализације и водовода с почетка XX века, овај објекат је потпуно уништен. У габариту објекта пронађена су четири комада металних ђулади и једна турска лула. Имајући у виду да су се на овом простору одвијале многе борбе за освајање Београда, претпоставља се да је реч о налазима из периода Првог српског устанка, када се у једној фази борби, крајем 1806. године, Карађорђевић штаб налазио на Ташмајдану.⁸

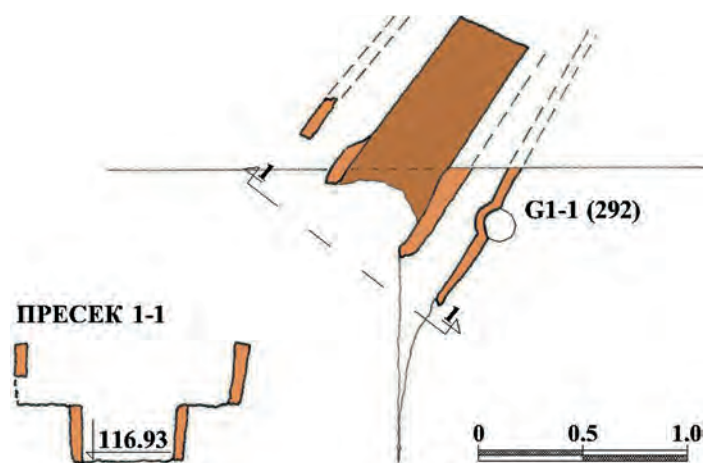
Антички слој, за који се претпостављало да ће бити констатован у делу парцеле уз Булевар краља Александра, откривен је, нажалост, само у делу према Лазаревићевој улици, током ископавања на Сонди 1, као и у североисточном углу Сонди 2 и 4, уз бочну страну Музичке школе „Станковић“. Овај слој је заступљен остацима три гроба и једне пећи. Нађени су остаци три људска скелета, слободно укопана у здравицу, оријентације северозапад-југоисток и без гробних прилога. Само су у гробу 1 (Г1) изнад главе скелета уочени остаци веома оштећеног бронзаног новчића, који се није могао прецизније датовати. (Сл.2 и Сл.4)⁹

Гроб 1 (G-289). – Остаци слободно укопаног скелета откривени су у Сонди 1, током ископавања петог откопног слоја. Скелет је очуван у дужини од 1,80 m и оријентисан је у правцу југозапад-североисток. Трагови укопа нису констатовани. Изнад лобање су уочени остаци веома оштећеног бронзаног новчића који се, нажалост, није могао датовати. (Сл.4)

Гроб 2 (G-290). – Уклањањем шестог откопног слоја у Сонди 1, констатовани су остаци људског скелета, дужине 1,60 m и оријентације југозапад-североисток. Цео скелет био је благо нагнут ка североистоку. Лобања је комплетно очувана, али се на мандубули уочава неколико напрслина. (Сл. 2)

Сл. 2. Сонда 1, остаци гроба Г-2 и пећи, цртала О. Милић

Сл. 3. Таковска 5, остаци етажног гроба Г1-1 (G-292), цртала О. Милић

Са источне и североисточне стране скелета јасно је уочен укоп ширине 15–20 cm у виду знатно тамније и растреситије земље. Уз скелет није откривен покретни археолошки материјал.

Гроб 3 (G-291). – У северозападном делу Сонде 2, у близини темена А, у слоју шута, на дубини од око 60 cm, откривени су остаци људског скелета, дужине 1,60m, у веома лошем стању. Реч је о остацима лобање, неколико ребара, као и о дислоцираном хумерусу и тибији који су означени као гроб 3 (Г3). Узрок лоше очуваности скелета јесте насипање, равнање и набијање земље пре постављања асфалта и припреме за изградњу паркинга. Скелет је оријентисан у правцу југозапад-североисток. Нису уочени трагови укопа, као ни покретан археолошки материјал.

Пећ 1. – Ископавањем петог откопног слоја у близини јужног темена С, Сонде 1, откривена је зона запечене земље, изразито црвене боје, која се уочавала

и у профилу, где су се спорадично појављивали и прослојци гаражи. Профил ВС пресекао је овај објекат напола. На његовом ободу уочен је слој наранџасте запечене земље у виду зида, дебљине око 5 cm, који је јасно ограничавао ову археолошку целину. Очувани пречник овог кружног објекта уз профил ВС износи 1,30 m (Сл. 2).

Непосредно уз овај објекат, у истом откопном слоју, откривена је конструкција од камена, очуване ширине 0,50 m и висине 0,50 m, као и један гвоздени срп, што указује на то да је реч о остацима пећи. У дну пећи, констатован је слој веома тамне, набијене и запечене земље, дебљине 1–2 cm. Ова површина, иначе веома глатка, била је благо нагнута ка североистоку и јасно се одвајала од црвене запечене земље, дебљине 12–15 cm, изнад које се налазила. Покретни материјал није откривен.

Грбови са локалитета „Три листа дувана“ територијално се надовезују на гробове откривене на локалитету Подземна гаража у Пионирском парку (плато испред Скупштине града Београда), па су самим тим део југоисточне некрополе античког Сингидунума (Пл. 4). Нажалост, због непостојања гробних конструкција специфичних за сахрањивање на некрополама античког Сингидунума, као и гробних прилога, не можемо прецизније датовати ове гробне целине.

Приликом извођења грађевинских радова у Таковској улици бр. 5, током јануара и фебруара 2008. године, откривени су остаци етажног гроба спаљеног покојника.

Гроб 1-1 (G-292) налази се уз саму ивицу северне стране парцеле, на дубини од 1,42 m од нивоа улице и оштећен је радом механизације (Сл. 3). Већи део гроба налазио се испод темељног зида, што је знатно отежавало његово истраживање (Сл. 3).

Очуване димензије доњег етажа гроба су 1,02 m x 0,39 m x 0,25 m. Ширина југоисточне стране горњег етажа гроба је 20 cm, а ширина северозападне стране је 28 cm. Укупна ширина целог горњег етажа је један 1 m. Висина зида горње гробне коморе износи 25 cm, што је једнако висини зида доње коморе.

Зидови обе коморе су окер запечени, дебљине око 2 cm. На дну доње коморе, тј. другог етажа, налази се слој гари и пепела дебљине око 10 cm, као и велика концентрација спаљених костију помешаних са гаром на целој површини гробне коморе. У североисточном делу доње коморе констатован је патиниран метал (бакар или бронза) кружног облика, пречника 1,5 cm, који личи на новац. На овом предмету нису констатоване представе, јер је веома оштећен и нема елемената за датовање.

Оријентација гроба је североисток-југозапад, са одступањем од 30 степени од севера.

НОВА ИСТРАЖИВАЊА ЈУГОИСТОЧНЕ НЕКРОПОЛЕ АНТИЧКОГ СИНГИДУНУМА

На некрополама Сингидунума нису примећена правила у пропорцијама приликом градње горњег и доњег етажа. Покривач у виду двосливног крова констатован је само у једном случају. И горњи и доњи ниво имају релативно добро запечене зидове од 2 cm до 4 cm дебљине, док о квалитету запечености зидова говоре боје, које варирају од црне и сиве, преко мрке до окер и црвене. У неким случајевима дна доњих етажа нису запечена већ се изнад њих налазе слојеви гари, пепела и земље с кремираним костима и прилозима, што потврђује тезу о постојању устрине.

Највећа концентрација етажних гробова евидентирана је на простору између зграде у Косовској 39 и Палмотићеве улице. На истом простору откривени су и гробови од опека, као и инхумираних покојника положених у обичне гробне јаме или дрвене сандуке. Стратиграфски гледано и један и други вид сахрањивања паралелно егзистирају на истом простору.

Најраније сахране спаљених покојника у етажним гробовима у оквиру југоисточне некрополе античког Сингидунума могу се хронолошки сместити у другу половину II века, мада се на основу највећег броја целина датованих новцем и хронолошки осетљивим материјалом, може рећи да припадају и познијем раздобљу – почетку и средини III века.

Налаз етажног гроба спаљеног покојника из Таковске 5 представља усамљени пример и показује да

се концентрација античких гробова смањује идући ка Улици 27. марта, која представља границу некрополе античког Сингидунума.

* * *

Наведена археолошка истраживања показују да је сахрањивање на простору југоисточне некрополе античког Сингидунума вршено у периоду од II до IV века, као и да су сахране спаљених и инхумираних покојника паралелно егзистирале. Остаци спаљених покојника полагаани су у гробове-бунаре, етажне гробове, гробне јаме запечених страна, зидане гробове или једноставно у керамичку урну. Највећи број гробова етажног типа одговара већ познатом типу гробова Мала Копашница – Сасе I–II.

Инхумација је обављана полагањем покојника у обичну гробну јаму, зидани гроб од опека, камена или секундарно употребљених камених плоча и стела или полагањем у камене или оловне саркофаге. Приметно је, такође, да је сахрањивање у зиданим гробовима од опека заступљеније на простору око бивше савезне скупштине, на платоу испред Скупштине града Београда и даље према Крунској и Лазаревићевој улици, док је највећа концентрација етажних гробова спаљених покојника на простору од Косовске 39, према Палмотићевој, Влајковићевој, Таковској улици и простору парка Ташмајдан.

Сл. 4. Сонда 1, остаци гроба Г-1 (G-289), фотографисао А. Црнобрња

НАПОМЕНЕ:

- 1] М. Валтровић, *Римски гробови у облику бунара*, Старица II (1885), Београд, 1885, 35–45, 69–74.
- 2] Ј. Тодоровић, М. Биргашевић, *Археолошки споменици у Београду и околини*, Годишњак Музеја града Београда, књ. II, Београд (1955), 31–42.
- 3] М. Поповић, *Сингидунум – некропола – парк Ташмајдан, Улица кнеза Милоша (угао Пролетерских бригада)*, Археолошки преглед 14, Београд, 1972, 64–66.
- 4] З. Симић, *Резултати заштитних археолошких истраживања на простору југоисточне некрополе Сингидунума*, *Singidvnm*, 1, Београд, 1997, 21–56.
- 5] У реализацији Програма археолошких истраживања учествовали су: Зоран Симић, археолог, Нела Мићовић, археолог, Оливера Милић, арх. техничар, Снежана Неговановић, фотограф, Стефан Поп-Лазих, археолог, и Никола Трбојевић, апсолвент археологије
- 6] С. Поп-Лазих, *Нови налази античких гробова у Сингидунуму*, *Singidvnm*, 4, Београд, 2005, 125–136.
- 7] Археолошку екипу су чинили: Зоран Симић, археолог, Нела Мићовић, археолог, Адам Црнобрња, археолог, Оливера Милић, арх. техничар, и Ђорђе Лазих, студент археологије. Овом приликом захваљујем Немањи Бајовићу, д.и.г, одговорном извођачу из грађевинске фирме „Novkol” на техничкој помоћи и сарадњи током заштитних археолошких ископавања.
- 8] *Историја Београда*, књ. 2, Београд, 1974, 27.
- 9] Редни бројеви гробних целина представљају наставак бројева објављених у: С. Поп-Лазих, *Некрополе римског Сингидунума*, *Singidvnm*, 3, Београд, 2002, 7–100, и З.Симић, А. Н. Црнобрња, *Североисточна некропола Сингидунума*, Годишњак града Београда, ЛП, Београд, 2006, 11–31.

Summary: NELA MIĆOVIĆ

NEW STUDIES OF THE SOUTHEASTERN NECROPOLIS OF ANCIENT SINGIDUNUM

During several decades of the research on Ancient Singidunum enough information was gathered providing insight into movable material and integral graves directly or indirectly relating to burial of population in antiquity. Despite numerous problems encountered by researchers due to continuous spread and construction of Belgrade, today we are able to gain an insight into ancient grave practices in Singidunum.

Numerous archeological finds confirm that on the territory of Belgrade there exist three ancient necropolises: a smaller one, in the area around present day Pop Luka’s Street, Branko’s Bridge and Zeleni Venac, the second necropolis, the northeastern one, covering the area from Tadeuša Koščuškog Street and Dunavska Padina to the Republic Square, and the third – southeastern necropolis, spreading from the Republic Square down the Dečanska Street and King Aleksandar’s Boulevard to the Technical Faculty and the monument to Vuk Karadžić, where the largest number of graves was found. Further spread of the necropolis to the territory of the village Mali Mokri Lug was confirmed by the find of single graves.

The find of three integral graves on the site “Three Tobacco Leaves” as well as a split-level burial pyre grave on the site Takovska 5 in Belgrade present only a small part of a large necropolis datable to the 2nd – 4th century. Unfortunately, the configuration of the terrain and the continuous spread of the city prevent systematic archeological digging which would provide a complete picture of the layout and the size of ancient Singidunum necropolises. The possibility remains that new facts concerning the burial of ancient population in the southeastern necropolis of Singidunum might come to light through protective digging and interventions during construction works.

ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Situation plan of the site „Three Leaves of Tobacco“

Fig. 2. „Three Leaves of Tobacco“ Probe 1 – Remains of grave and G-2 and the kiln (drawing by O. Milić)

Fig. 3. Takovska 5 – The Remains of a split level grave G-1 (G-292), (drawing by O. Milić)

Fig. 4. „Three Leaves of Tobacco“ Probe 1 – Remains of grave G-1 (G-289), (photograph taken by A. Crnobrnja)